

УДК 82–1:165.742

Пугаченко А. В.,

аспірант,

Донецький національний університет

РОЗКЛАДАННЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНИ У ДЗЕРКАЛІ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ДЕНДІЗМ

*...У безсиллі перед типом людини, що
склався, все-таки робити все можливе, щоб
завдяки передачі найглибшого змісту традиції
надати людині благородства, міститься сила
вихователя.*

К. Ясперс

Малых ребяток

Наставляет учитель добру и пути,

а людей возмужавших – поэты.

Аристофан “Жаби”

Тенденція до занепаду гуманістичної концепції особистості, прототип якої склався ще за доби античності (давньогрецька *ἑγκύκλιος παιδεία*), а її найповнішим втіленням була універсальна людина Відродження, виникла вже наприкінці епохи Чинквіченто. Гуманістичний ідеал розпався на безліч варіантів залежно від того, яку властивість людської природи було взято за її сутнісну характеристику (наприклад, “природна людина” Ж.-Ж. Руссо та інших просвітителів, “*homo Faber*” М. Фріша, або цілком породжена дегуманізацією “людина без властивостей” Р. Музіля). Між цими варіантами й універсальною людиною Відродження пролягає чимала прірва, по один бік якої – цільна самодостатня особистість, а по другий бік – дисгармонійний, позбавлений цільності індивід. Ми не розділяємо точку зору Л. М. Баткіна, який вбачає парадоксальність концепції універсальної людини в тому, що це була своєрідна ренесансна людина без властивостей, індивід у якості власної можливості, винайдений задовго до Р. Музіля і без будь-якої втрати воління і дії [3, 169]. Дослідник також стверджує: “Універсальна людина” Відродження – це не особистість у новоєвропейському розумінні; з точки зору такого розуміння це <...> індивід, що розрісся до “безмежності”, тобто до спростування індивідності” [3, 134]. На нашу думку, універсальність, як ознака гармонійно розвиненої особистості, передбачає наявність меж, тоді як індивід, що розрісся до безмежності, породжений скоріше хаосом, ніж гармонією. Межі універсальної особистості співпадають з максимумом людських можливостей, якого дотримувався, наприклад, Макбет до того, як здійснив убивство (“Решусь на все, что в силах человека. / Кто смеет больше, тот не человек” [10, 505]), але не перевищують людської міри, яку ні в якому разі не встановлює сама людина. Тому, як це не парадоксально, але дегуманізація розпочалася з розмивання меж *homo universalis*. У цьому нас переконують слова Поля Валері: “Тот, кто угадывает, находит и принимает свои границы, более универсален, нежели те, кто границ

своих не сознає” [6, 151]. Наскільки універсальним згідно з цим критерієм є денді, настільки цей тип людини, який ми пропонуємо розглянути крізь призму художньої літератури, зберігає зв'язок з гуманізмом.

Дегуманізація поступово охопила всі рівні художнього твору: текстуальний, рівень внутрішньої форми, тобто власне естетичний, але перш за все вона вплинула на зміст. Саме тому нас цікавить переважно не дегуманізація мистецтва, а розкладання гуманістичної концепції людини **у мистецтві**. З огляду на обсяг статті зупинимося лише на одному з проявів дегуманізації у поетичному мистецтві – на феномені **дендізму**.

Актуальність цієї аристократичної манери одягатися, поводитися і навіть мислити кінця XVIII – початку XIX у наш час підтверджують факти: нещодавно Британська рада організувала виставку “Денді XXI століття”. Крім того, О. Б. Вайнштейн зазначає, що підвищений останнім часом інтерес до дендізму не випадковий: “...Наша культура постмодерну визнала у денді своїх пращурів” [5, 22]. Наскільки доречним є наслідування елітарної субкультури денді у часи “повстання мас”, ми з'ясуємо нижче. Однією з причин цього явища є, на нашу думку, конфлікт гуманізму і дегуманізації, зокрема в поетичному мистецтві, де серед спроб реабілітації гуманізму і голосів захисту в бік дегуманізації дендізм займає спірне положення, адже він породив художній образ людини, в якому ренесансне прагнення універсальності поєдналося з такими рисами дегуманізації, як нарцисизм, гіпертрофована зарозумілість, марнославство. Вплив революції у світі моди, яку здійснив “красунчик Брамел”, на мистецтво слова можна простежити на прикладі хрестоматійного у цьому відношенні роману сера Дж. Бульвера-Літтона “Пелем, або Пригоди джентельмена”, 1828 р. Ми обрали його по-перше тому, що автор, сам будучи аристократом і денді, як ніхто знав вищий світ, по-друге, художні якості “Пелема” одразу помітив і високо оцінив О. С. Пушкін [9, 3], по-третє, наступність педагогічної гуманістичної традиції у романі очевидна, хоч дендізм, як пояснив М. Шелер, в принципі, йде врозріз з поняттям освіти: “Освіта не є “бажання зробити себе витвором мистецтва”, не є самозакохана спрямованість на самого себе, на свою красу, свою добродійність, свою форму, своє знання. Вона є пряма протилежність такої умисної насолоди самим собою, кульмінацією якої є “дендізм”” [11, 32]. Слід зазначити, що ідея освіти, на думку філософа, невіддільна від ідеї гуманізації [11, 27], і Г.-Г. Гадамер включає освіту у список ведучих гуманістичних понять (поряд зі здоровим глуздом, смаком і здатністю до судження) [7, 50–84], отже дендізм у світлі вищесказаного постає явищем регресивним, продуктом дегуманізації, стосовно освітнього ідеалу якого справедливі слова Амвросія Оптинського: “Світське виховання витончує людину лише в лицемірстві, лукавстві, у хитрості і витонченій нещирості, але ні в чому доброму. Добро християнське вимагає не удавання, а душевної і сердечної простоти, яким чужий світ світський...” [1, 309]. Якщо ми згадаємо декілька “заповідей” того непохитного кодексу джентльменської честі, які сповідує Генрі Пелем, і які заміняють у світогляді денді релігію і мораль [4, 245] – необхідність приховувати свої справжні почуття, у будь-якій ситуації і в

різному оточенні **зовні виглядати** спокійним і врівноваженим, зберігати гідність, нічому не дивуватися, – то оцінка Амвросія Оптинського не видаватиметься нам занадто категоричною. Проте сам Бульвер-Літтон вважав інакше. Він був переконаний, “що уроки, викладені суспільством, не обов’язково розбещують людину і що ми можемо, будучи людьми світу, і навіть певною мірою захоплюючись його суєтою, в той самий час ставати і мудріше, і благородніше, і краще” [4, 6]. Крім того, “Пелем” був покликаний сприяти закінченню демонічної пошесті (сер Реджиналд Гленвіл був навмисне зображений у дусі байронічної школи, щоб вигідно відтінити образ Пелема). Бульвер вважав, що якщо хтось, не розуміючи іронії в “Пелемі”, почне наслідувати недоліки, які **приписує** собі головний герой (не забуваємо про його власне зізнання: “...Быть может, я менее невежествен, нежели стараюсь казаться; *сейчас* (курсив автора. – А. П.) я стремлюсь быть законченным денди; со временем, возможно, мне взбредет на ум стать оратором, или острословом, или ученым, или вторым Винсентом” [4, 247]), то ці недоліки в тисячу раз менш згубні і в них навіть більше мужності і благородства, ніж у людиноненависницьких зізнаннях і сльозливому любованні порочністю [4, 8]. Таким чином, цей роман про нрави переслідує певну педагогічну гуманістичну мету – зробити людей кращими на прикладі еволюції характеру головного героя, причому Бульвер явно наслідує художній метод Еврипіда, цього предтечі гуманістів у поетичному мистецтві, який почав зображати у своїх трагедіях звичайних людей, а не Есхіла, який був переконаний: “О прекрасном должны мы всегда говорить” [2, 680]. Слова лорда Вінсента (хоч у ремарці до них автор дистанціюється від точки зору літературного персонажа) підтверджують нашу думку: “Орудием назидания или развлечения в моем романе были бы люди такие, какие они есть, не хуже и не лучше, и к подлинной нравственности они приобщали бы не столько глубокомыслием и серьезностью, сколько шуткой и иронией. Никогда еще несовершенство не исправляли точным изображением совершенства, и если, как утверждают, легкомыслие и насмешка легко вводят в грех, то я не вижу, почему ими нельзя воспользоваться и для защиты добродетели” [4, 294]. Як бачимо, **художній** образ денді в романі Бульвера де в чому сутнісно відрізняється від того розхожого уявлення про денді, яке спадає на думку завдяки численним наслідувачам дендізму, “ібо нет ничего более плебейского (а отже, протилежного дендізму. – А. П.), чем подражание” [4, 402] – справедливо відмітив Генрі Пелем. На відміну від своїх численних послідовників, денді ні в якому разі **нікого і нічого не наслідує**, у тому числі моду (до речі, сучасний культ моди має небагато спільного з дендізмом), манери, смаки інших, а скоріше виступає їхнім законодавцем у тій мірі, в якій це не суперечить вимогам гуманності, як її розуміє вищий світ. Згадаємо з цього приводу слова Раслтона, прототипом якого був Брамел: “Человек должен делать портного, а не портной – человека” [4, 194], а також умовивід самого Пелема, цього alterego Брамела: “Одевайтесь так, чтобы о вас говорили не: “Как он хорошо одет!”, но “Какой дженльмен!”” [4, 255]. Той, хто наслідує денді – не денді, однак що має бути спільного у тих небагатьох обраних,

які відрізняються яскравою індивідуальністю, і в той самий час їх можна об'єднати під спільною назвою – денді? Перш за все зауважимо, що вони мають бути джентльменами, а “законченний джентльмен, по словам сэра Фоплінга, должен хорошо одеваться, хорошо танцевать, хорошо фехтовать, иметь талант к сочинению любовных писем и приятный голос для выступлений в палате” [цит. за : 4, 3]. Проте не всякий джентльмен – денді. Джоб Джонсон, розбійник, наприклад, теж вважав себе джентльменом, але одягався він настільки екстравагантно, і тримав себе так розкуто, безпосередньо, що Пелем, керуючись критеріями світських уявлень про пристойність, одразу впізнав у ньому злодія, адже порядна людина ніколи не стане поводитися занадто невимушено [4, 423]. Зауважимо, що світське суспільство, дійсно, ставиться упереджено до тієї душевної і сердечної простоти, про які писав Амвросій Оптинський. Загалом стосунки денді з релігією – нейтральні. Безвір'я – дурний тон, на думку леді Френсес, матері Пелема [4, 166].

З точки зору національного менталітету, денді – результат щеплення мислення французьких аристократів-втікачів на англійський ґрунт: “Мислення денді – офранцужене мислення” [9, 16] (згадаємо також гастрономічні уподобання Пелема, описам яких у романі відведене не менше місця, ніж костюму головного героя, та його презирливе ставлення до смаків англійців); систему його цінностей не можна назвати загальнолюдською, проте вона багато в чому гуманістична. Сентенції Пелема про “божественне мистецтво” [4, 252] одягатися як джентльмен, які, до речі, багато в чому подібні до викладених у праці “Чоловічий і жіночий костюм” Брамела вказівок, підтверджують нашу думку: “Манера одеваться содержит два нравственных начала – одно личного, другое общественного характера. Мы обязаны заботиться о внешнем впечатлении – ради других и об опрятности ради себя. <...> Истинно расположенный к людям человек не станет оскорблять чувства ближних ни чрезмерной небрежностью в одежде, ни излишней щеголеватостью. Поэтому **позволено усомниться в человеколюбии как неряхи, так и хлыща** (виділення моє. – А. П.)” [4, 255]. Що це, як не гуманізм крізь призму “божественного мистецтва” одягатися?

Денді – це різновид людини-творця (*homo pingens* О. В. Домашенка), активність якої спрямована не на світ та інших людей, а на створення завершеного і досконалого цілісного образу самої себе (і не лише у царині моди). У цьому визначенні поєднуються як риси гуманізму (настанова на творчість і на цілісність) так і дегуманізації (нарцисизм не був властивий провідним діячам епохи Відродження). О. Б. Вайнштейн акцентує на внутрішній спорідненості дендізму і романтичної естетики початку ХІХ ст.: “По суті, денді – ідеальний адепт життєтворчості: і автор, і персонаж в одному обличчі, втілена романтична ідея всевластя особистої волі” [5, 18–19]. Однак точку зору дослідниці спростовує навмисне чітко виражений антиромантичний пафос роману Дж. Бульвера-Літтона, єдиним романтичним персонажем якого є сер Реджиналд Гленвіл, людина, сповнена чеснот, однак майже повністю позбавлена життєвих сил, як

і вищеназваний художній напрям. Реджиналду Гленвілу і всій романтичній культурі протистоїть Пелем – сповнений сил та енергії представник дендізму.

Отже, денді – особистість внутрішньо структурована, з тенденцією до цілності (у досить чітко окреслених межах вищого світу), але без тієї ренесансної повноти, широти (інтересів, моральної широти, у сенсі ренесансного імморалізму тощо), що досягалися титанічним зусиллям надлюдини, яка воліла примирити протиріччя світу і у власних грудях була здатна вмістити Всесвіт. Повнокровне естетичне начало ренесансної культури в середовищі денді почало вироджуватися в естетство, місце універсалізму, який з розвитком науки став неможливий у сенсі знання, заступила допитливість [8, 197], антропоцентризм звузився до егоцентризму, надлюдина перетворилася на <...> джентльмена. Наступність гуманістичної традиції проявляється у таких рисах, як: елітарність, цілком світський, секуляризований характер субкультури денді, для якого зовнішня релігійність є лише одним з атрибутів доброго виховання, енциклопедичність знань (Пелем, Вінсент і сам Бульвер щедро пересипають цитатами свій лексикон), чітко окреслені поняття про честь (джентльмена), культивування такого ведучого гуманістичного поняття, як здоровий глузд (“А ведь здравый смысл – все, что требуется, чтобы отличить хорошее от дурного, будет ли то в жизни, или в книгах”; “Здравый смысл – лишь один из видов таланта; гений – высшее его выражение” [4, 93, 134]). Всі ці риси властиві головному героєві роману, Генрі Пелему, якого в жодному разі не слід ототожнювати з автором [4, 38]. Як письменник і як теоретик роману Бульвер виходив (через посередництво французької літератури, зокрема слів Жермени де Сталь [9, 8]) з ідеї багатоманіття особистості (не плутати з протейізмом, який зводить нанівець саме поняття особистості). У передмові до 2-го видання “Пелему” Бульвер писав: “Героем своего произведения избрал я такого человека, который, на мой взгляд, лучше всего выражал мнения и обычаи своего класса и своего времени, являясь своеобразным сочетанием противоречивых черт: фат и философ, любитель наслаждений и моралист, человек, погруженный в мелочи жизни, но притом скорее склонный извлекать из них поучительные уроки, нежели считать их только естественными...” [4, 38]. Так, Генрі Пелем пояснює причину труднощів під час опису характеру лорда Вінсента небажанням наслідувати приклад авторів, “по мнению которых все искусство изображения индивидуального характера заключается в том, чтобы, уловив в человеке какую-нибудь ярко выраженную особенность, приписывать ему эту отличительную черту в любое время и при любых обстоятельствах” [4, 88–89]. Характер самого Пелема не менш складний і суперечливий, але не позбавлений самототожності – незмінного ядра особистості. Він завжди ввічливий, зовні спокійний і ніби-то нічому не дивується – одним словом, якнайкраще володіє собою і різноманітною зброєю, у всякій компанії і за будь-якої ситуації залишається джентльменом. Денді Пелем – натура складна і неоднозначна. З одного боку він приймає щоденні ванни, милується своїми персями на пальцях і красиво завитими локонами, з іншого боку – не замислюючися ризикує власним життям заради друга і беззаперечно виконує волю дами, коли йому заздалегідь відомо, що ця дама бажає його смерті;

він прославляє марносластво [4, 415, 416], честолюбство як рушійні сили суспільства, але сам не вихваляється своїми талантами, оскільки скромність в усьому (від одягу до манер) теж є визначальною рисою людини, що належить до вищого світу. Крім того, він проявляє неабияке благородство, коли відмовляється від особистої помсти політичній партії, яка його використала, заради блага держави.

І все ж таки, історичне явище не можна розглядати ізольовано, його справжнє значення проявляється тільки з певної часової відстані, і саме з цього ракурсу дендізм зарекомендував себе як одна зі сходинок дегуманізації. Породжений занепадницьким духом змушених покинути власну державу французьких аристократів, він, сам зберігаючи природність і стиль, у поетичному мистецтві передбачив манерні образи О. Уайльда і декадентські настрої Ш. Бодлера.

Література

1. Амвросий Оптинский. Жить – не тужить : изречения Амвросия Оптинского / Амвросий Оптинский. – М. : Никея, 2011. – 320 с.
2. Аристофан. Лягушки / Аристофан // Комедии ; фрагменты. – М. : Ладомир, Наука. – 2008. – С. 615–705.
3. Баткин Л. М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности / Л. М. Баткин. – М. : Наука, 1989. – 272 с.
4. Бульвер-Литтон Э. Дж. Э. Пелэм, или Приключения джентльмена / Э. Дж. Э. Бульвер-Литтон. – М. : Гос. издат. худож. лит.-ры., 1958. – 611 с.
5. Вайнштейн О. Б. Денди : мода, литература, стиль жизни [Электронный ресурс] / О. Б. Вайнштейн. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – 640 с. – Режим доступа : <http://yanko.lib.ru>.
6. Валери П. Из “Тетрадей” / П. Валери // Об искусстве. – М. : Искусство, 1976. – С. 103–152.
7. Гадамер Г.-Г. Истина и метод : основы филос. герменевтики [Электронный ресурс] / Г.-Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – Режим доступа : <http://www.elenakosilova.narod.ru/studia2/gadamer2.htm>.
8. Зелинский Ф. Ф. Античная гуманность / Ф. Ф. Зелинский // Соперники христианства : [лекции, читанные ученикам выпускных классов Санкт-Петербургских гимназий и реальных училищ]. – М. : Школа-Пресс, 1996. – С. 171–201.
9. Чичерин А. “Пелэм” Бульвера-Литтона / А. Чичерин // Бульвер-Литтон Э. Дж. Э. Пелэм, или Приключения джентльмена. – М. : Гос. издат. худож. лит.-ры, 1958. – 611 с.
10. Шекспир В. Полное собр. Сочинений : [в 14-ти т.] / В. Шекспир. – М. : Терра, 1994. – Т. 8 : Гамлет, принц датский, Отелло и Макбет. – С. 469–632.
11. Шелер М. Формы знания и образование / М. Шелер // Избранные произведения. – М. : Гнозис, 1994. – С. 15–56.

Анотація

У статті запропоновано розглянути розкладання гуманістичної концепції людини у дзеркалі художньої літератури. Автор зупинився лише на одному з проявів дегуманізації у поетичному мистецтві – на феномені дендізму. Аристократична субкультура денді породила такий художній образ людини, в якому ренесансне прагнення універсалізму поєдналося з рисами дегуманізації, серед яких: нарцисизм, честолюбство, марносластво. Автор простежив еволюцію homo universalis на матеріалі роману Дж. Бульвера-Литтона “Пелем, або Пригоди джентельмена” і дійшов висновку, що художній образ денді значно відрізняється від того розхожого уявлення про денді, яке спадає на думку завдяки численним наслідувачам дендізму.

Ключові слова: денді, дендізм, гуманізм, дегуманізація.

Аннотация

В статье дано рассмотрение гуманистической концепции человека в зеркале художественной литературы. Автор остановился лишь на одном из проявлений дегуманизации в поэтическом искусстве – на феномене дендизма. Аристократическая субкультура денди породила такой художественный образ человека, в котором ренессансное стремление универсализма соединилось с чертами дегуманизации, среди которых: нарциссизм, честолюбие, тщеславие. Автор проследил эволюцию homo universalis на материале романа Дж. Бульвера-Литтона “Пелэм, или Приключения джентльмена” и пришел к выводу, что художественный образ денди значительно отличается от того расхожего представления о денди, которое приходит в голову благодаря многочисленным подражателям дендизма.

Ключевые слова: денди, дендизм, гуманизм, дегуманизация.

Summary

The article deals with the consideration of the humanistic concept of the person in a fiction mirror. The author focused on only one of the manifestations of dehumanization in the poetry art – the phenomenon of dandizm. The aristocratic subculture of the dandy has generated such artistic image of the person in which the Renaissance aspiration of universalism has incorporated to lines with features of dehumanization, among which: a narcissism, ambition, vanity. The author has tracked the evolution of homo universalis on a material of the novel of J. Bulvera-Littona “Pelem, or Adventures of the gentleman” and also has come to a conclusion that the artistic image of the dandy considerably differs from that ordinary representation about the dandy which comes to mind thanks to numerous imitators of a dandyism.

Keywords: dandy, dandizm, humanism, dehumanization.

УДК 821.161.2–3.09

Томченко М. А.,

аспірантка,

Запорізький національний університет,

Калантаєва О. О.,

викладач,

Запорізький національний технічний університет

ПСИХОІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ Н. ЗБОРОВСЬКОЇ

Пошуки наукової методології українського літературознавства здійснює ряд знакових для української науки постатей: постструктуралізму (Тамара Гундорова, Соломія Павличко, Марко Павлишин), фемінізму (Віра Агеєва, Тамара Гундорова, Соломія Павличко, Ніла Зборовська), герменевтики (Сергій Квіт, Євген Баран) та ін. Напрямок психоаналізу в українському науковому дискурсі обстоюють Г. Грабович, О. Забужко та ін. Теоретичне його обґрунтування здійснили С. Павличко, Н. Зборовська. Проте шлях до психоаналізу Н. Зборовської супроводжувався складними теоретичними шуканнями та світоглядними переосмисленнями. Авторка наголошує на новаторстві дослідниці й визначальній ролі в сучасній психоаналітичній концепції літературознавства: “в українській науці вона свідомо виступила як провокатор розщеплення національної цілісності і як особистість, що намагалась утвердити нову модель культурного світотворення” [2, 345]. Однією з проблем сучасної психоаналітичної літературознавчої інтерпретації є відсутність професійних інтерпретаторів, які б володіли розумінням художньої літератури як екзотеричного та езотеричного тексту.